

Problemy funkcjonalne, techniczne i społeczne drewnianej architektury letniskowej okolic Łodzi

Wojciech Pardała

Doktorant w Zespole Architektury Wsi i Podstaw Projektowania Bioklimatycznego, Wydział Budownictwa, Architektury i Inżynierii Środowiska, Politechnika Łódzka, e-mail: woju@libero.it

Streszczenie: Artykuł omawia poszczególne formy podłódzkiej architektury letniskowej, w tym te najoryginalniejsze – powstałe w okresie modernizmu „szklane domy” z drewna. Kontekstem dla tych budynków jest kilka podłódzkich, międzywojennych „miast-ogrodów” i „miast-lasów” będących w zamyśle ich pomysłodawców, osiedlami letniskowymi. Wkrótce powstały całe zespoły drewnianej zabudowy letniskowej. Budynki powstawały w różnych stylach i formach – od form będących kontynuacją formy podłódzkiego domu na wsi, przez style dworkowe na formach awangardy modernistycznej kończąc. Zaaplikowano tam, niemalże natychmiast po pojawieniu się, intelektualne i formalne założenia ruchu modernistycznego.

Budynki letniskowe były użytkowane zgodnie ze swoją funkcją bardzo krótko – tylko przez kilka – kilkanaście lat. Wraz z wybuchem wojny, nastąpiła zmiana ich funkcji, trwająca do dzisiaj – w konsekwencji stwarzająca wiele problemów konserwatorskich i społecznych.

W chwili obecnej, wraz z rosnącą świadomością wartości tych budynków (zarówno w skali architektonicznej jak i urbanistycznej), pojawiają się pomysły na ich rewitalizację wysuwane między innymi przez społeczność lokalną jednego z „miast-lasów”.

Słowa kluczowe: architektura, Kolumna, letniska, Łódź, miasto-las, miasto-ogród, modernizm, wypoczynek.

1. Wprowadzenie

Wyjazdy na wypoczynek letni były przed wojną bardzo powszechne, z 600.000 mieszkańców Łodzi co najmniej 100.000 z nich wyjeżdżało za miasto uciekając od zgiełku i zanieczyszczeń¹.

Wraz z obyczajem takich wyjazdów pojawiły się budynki przeznaczone tylko do tego celu – różniące się od architektury wiejskiej z powodu wymagań stawianych przez letników. Najwięcej takich budynków powstało w okresie międzywojennym – przyczyną było uchwalenie prawa pracy, które wprowadzało (po raz pierwszy na ziemiach polskich) pojęcie urlopu wypoczynkowego².

¹ W trosce o bezpieczeństwo mieszkańców letnisk, Głos Polski, 207 (1928) s. 5. Dla porównania – z Warszawy wyjeżdżało na letni wypoczynek 200.000 osób. Patrz : Uzdrawiska krajowe pod względem leczniczym nie ustępują renomowanym „badom” zagranicznym, Głos Polski, nr 141 (1933) s. 6.

² Ustawa z 16 maja 1922 r. o urlopach dla pracowników, zatrudnionych w przemyśle i handlu.

Większość budynków lotniskowych (w tym tych największych – o „układzie hotelowym”³ - mieszczących nawet po kilkadziesiąt niezależnych mieszkań dla letników) powstawało przeważnie na terenie kilku założonych przed II wojną światową podłódzkich „miast-ogrodów” i „miast-lasów” ze względu na uwarunkowania prawne, wielkość dostępnych działek czy oczekiwania letników. Budynki te powstawały głównie w latach 30. XX wieku, część z nich zbudowano w stylu modernistycznym – zupełnie nie kojarzącym się z materiałem, z którego je wykonano.

Do chwili obecnej w okolicach Łodzi zachowało się przynajmniej kilkaset drewnianych budynków lotniskowych, powstałych przed wojną. Pomimo dużej skali temat nie został jeszcze całościowo i wyczerpująco opisany.

2. Miasta – lasy i miasta-ogrody

Pierwszym echem howardowskiej idei „miast-ogrodów” w Łodzi była notatka na łamach „Rozwoju” z 1913 r., w której omówiono starania łódzkich fabrykantów o założenie na terenie lasu łagiewnickiego takiego miasta⁴. Wkrótce, w 1914 r., znany berliński architekt i urbanista, Hermann Jansen wykonał projekt miasta-lasu w Łagiewnikach⁵ na terenach dóbr należących do łódzkich przemysłowców Leonhardta i Richtera. Plany realizacji przerwała wojna. Do pomysłu urządzenia tam „miasta-ogrodu” powrócono po odzyskaniu niepodległości, gdy władze Łodzi nabyły część majątku Łagiewniki od spadkobierców E. Leonhardta i Z. Richtera. W 1929 r. łódzki magistrat rozpiął, we współpracy z kolem architektów – urbanistów w Warszawie (później Towarzystwem Urbanistów Polskich), konkurs na sporządzenie planu parcelacyjnego majątku miejskiego Łagiewniki⁶. Przedwojenny projekt, zdaniem władz miasta, zakładał wydzielenie zbyt małej liczby działek budowlanych⁷ i nie spełniał potrzeb rozrastającego się miasta. Wpłynęło 14 prac, konkurs wygrali: architekt i urbanista Kamil Lisowski i inżynier Jan. Graefe⁸. Pod koniec stycznia 1930 r. szczegółowy plan zabudowania był już gotowy i został wyłożony do publicznego wglądu⁹. Kilka lat później łódzka prasa informowała, że „sprzedaż parcel idzie opornie”¹⁰, najprawdopodobniej z powodu Wielkiego Kryzysu.

Równoległe do parcelacji miejskiej części Łagiewnik nastąpił podział terenów należących do Wiliama Grossmana. Projekt sporządził prof. Herman Jansen¹¹, równoległe trwały prace nad planem parcelacji części należącej do miasta; projekty miały być między sobą skoordynowane.

³ Nazwa została zaproponowana na podstawie przedwojennych ogłoszeń prasowych reklamujących pokoje letnie na wynajem. Taki układ miał zapewniać poszczególnym rodzinom więcej prywatności. *Głos Polski*, nr 125 (1928) s. 12.

⁴ Krzysztof Stefański, *Łódź ogrodami otoczona. Miasto z widokiem na wieś*, materiały sesji naukowej (1998) s. 201.

⁵ Technische Universität Berlin (dalej TUB), Architekturmuseum in der Universitätsbibliothek (dalej AU), sygn. 28686, dostępne on-line pod adresem : <http://architekturmuseum.ub.tu-berlin.de/index.php?set=1&p=79&Daten=148964> [dostęp 14.12.2014 r.]

⁶ *Głos Poranny*, nr 82 (1929) s.6.

⁷ *Zamierzenia budowlane Łodzi*, *Głos Poranny*, nr 65 (1929) s.5.

⁸ Plan parcelacji Łagiewnik według projektu inż. K. Lisowskiego i L. Graefego, *Głos Poranny*, 293 (1929) s.7 ; *Miasto-las-Łagiewniki*, *Głos Poranny*, nr 30 (1931) s.6.

⁹ Ogłoszenie o uchwaleniu szczegółowego planu zabudowania, *Głos Poranny*, nr 22 (1931) s.11.

¹⁰ *Udogodnienia przy kupnie parcel w Łagiewnikach*, *Głos Poranny*, nr 157 (1933) s.7.

¹¹ *Łagiewniki „A” Plan parcelacyjny już został opracowany*, *Głos Poranny*, 38 (1930), s.6, TUB, AU, sygn. 28688 dostępne on-line pod adresem: <http://architekturmuseum.ub.tu-berlin.de/index.php?set=1&p=79&Daten=149008> [dostęp 14.12.2014 r.]

Pod koniec lat 30. na wniosek nowych władz miasta oraz Urzędu Wojewódzkiego, parcelacja i sprzedaż działek zostały przerwane, a dawny majątek łagiewnicki przeznaczono na park ludowy.

Kolejnym podłódzkim „miastem-ogrodem” było Miasto-Las Kolumna (parcelacja w r. 1925 i 1931)¹². Projekt wykonali Antoni Jawornicki, znany z projektu Miasta – Ogrodu Podkowy Leśnej (1925 r.), oraz Juliusz Zaleski¹³. Projekt Kolumny różni się jednak od „miękkich” układów, typowych dla planów miast-ogrodów i oparty jest o schemat trzech osi zbiegających się w północnej części założenia.

Dwa lata później powstał Tuszyn-Las. Autorem planu regulacyjnego byli mierniczy Andrzej Kartasiński i młody łódzki architekt Roman Pękalski¹⁴ – autor pracy na konkurs na dworzec Łódź-Fabryczna (1932) za którą otrzymał III nagrodę. Projekt rozplanowania ma wyraźne cechy funkcjonalizmu, jednak z dostosowaniem do rzeźby terenu. Do wybuchu II wojny w Tuszynie-Lesie powstało kilkadziesiąt dużych, drewnianych domów letnich z pokojami przeznaczonymi na wynajem.

Zapomnianym podłódzkim „miastem – lasem” są Chełmy, położone między Łodzią a Zgierzem, na wschód od linii kolei obwodowej. Zgodę na parcelację wydano w 1930 r.¹⁵ Autorem planu regulacyjnego był znany łódzki architekt, urbanista i przedsiębiorca, Adolf Goldberg i mierniczy przysięgły Zenon Zarzycki¹⁶. Oryginalność tego założenia polega na opracowaniu go jako części większego projektu – planu zabudowy miasta Zgierza. Projekt „Uroczyśka Chełmy” zrealizowano częściowo – wytyczono szachownicowy i promienisty układ ulic oraz sprzedano kilkanaście działek. Powstało tam kilka drewnianych i murowanych domów letnich, pensjonat i sanatorium.

Przed wojną rozpoczęto też realizację Rafałówki koło Sieradza (zbudowano kilka domów i sanatorium doktora Oskara Wojnowskiego¹⁷ autorstwa M. Łęczyckiego, nie zrealizowano Wiączynia, choć prowadzono już sprzedaż działek¹⁸ [18]). Wiele innych parcelacji reklamowano jako „miasta-ogrody”, choć z założeniami Howarda nie miały wiele wspólnego.

Dwa podłódzkie założenia typu „miasto-ogród” (Kolumna i Tuszyn) dosyć szybko zostały wypełnione w miarę jednorodną i spójną w wyrazie, drewnianą architekturą letniskową. Budynki tworzą unikalne zespoły zabudowy o dość wysokiej intensywności zabudowy, formują wyraźne – i nadal czytelne, pomimo wielu późniejszych wyburzeń – pierzeje ulic.

¹² Archiwum Państwowe w Łodzi (dalej APŁ), Urząd Wojewódzki Łódzki (dalej UWŁ), sygn. 3659 i 3662.

¹³ Miasto-Las Kolumna, projekt rozplanowania, Łódź w Ilustracji, 40 (1927) s. 7 oraz Muzeum Historii Łasku, sygn. MHŁ/114/H-1

¹⁴ APŁ, Archiwum Miasta Tuszyna, sygn. 791.

¹⁵ APŁ, UWŁ, sygn. 3699.

¹⁶ APŁ, Archiwum Miasta Zgierza, sygn. 1212, 1246. Projekt Leśnego osiedla letniskowego Chełmy w zbiorach Muzeum Miasta Zgierza, sygn. H-477.

¹⁷ Głos Poranny, nr 135 (1931) s. 4; Muzeum Okręgowe w Sieradzu, Archiwum Fotograficzne sygn.1131

¹⁸ Głos Poranny, nr 186 (1930) s.12. Sprzedaż działek prowadzono również w biurze firmy „Go-Go” należącej do architekta i urbanisty Adolfa Goldberga.

Fot. 1., Fot. 2. Zespół drewnianej zabudowy letniskowej w Kolumnie, w kwartale ulic Piotrkowskiej, Letniej i Jagielly (fot. autor, 2013 r.)

3. Drewniane domy letniskowe z okresu międzywojennego w okolicach Łodzi

3.1. Budynki wywodzące się z architektury wiejskiej regionu

Domy włościan pod koniec XIX w. przybierają formę budynku szerokofrontowego, sytuowanego kalenicowo w stosunku do drogi, z sienią pośrodku budynku i symetrycznym układzie pomieszczeń. Do sieni prowadzi ganek, – początkowo będący prostym zadaszeniem wspartym na słupach, później coraz bardziej ozdobny – oraz stopniowo zamykany przeszkloniami. Wraz ze spadkiem ceny szkła i pojawieniem się coraz efektywniejszych piecy (produkowanych metodami przemysłowymi) – w domach wiejskich upowszechniają się coraz większe okna.

Bogatsi gospodarze, widząc możliwość dodatkowego dochodu z wynajmu pokoi, budują w obrębie gospodarstw nowe budynki, przeznaczone tylko dla letników i uwzględniające ich – odmienne od potrzeb gospodarzy – wymagania. Domy te powtarzają układ przestrzenny domów mieszkalnych dla gospodarzy, jednak są to budynki większe, o większych oknach i wyższych pomieszczeniach oraz – obowiązkowo – wyposażone w przeszklone werandy.

Fot. 3., Fot. 4. Kraszew, dawne domy letniskowe (fot. autor, 2013 r.)

3.2. Budynki wywodzące się z architektury dworów szlacheckich i pałaców myśliwskich

Pierwszymi inwestorami budującymi domy letnie pod Łodzią są fabrykanci – przejmują wzorce wypoczynku letniego (również jako czynności podkreślającej status majątkowy i społeczny) z tradycji szlacheckich. Konieczność, w zasadzie ciągłej obecności w fabryce, wyklucza możliwość wyjazdów do dalej położonych uzdrowisk, zwłaszcza, że modne wtedy uzdrowiska karpackie bądź sudeckie leżały za granicą zaboru rosyjskiego, w którym znajdowała się Łódź. Fabrykanci wypoczywają w swoich pałacach w majątkach ziemskich blisko miasta, bądź też wznoszą nowe budynki. Jednym z pierwszych, jest dworek myśliwski Scheiblerów w Sokolnikach, zbudowany w 1888 r. Budynek rozwiązany jest na prostym, regularnym planie symetrycznym, z sienią w osi budynku, do której wchodzi się z ganku będącego jednocześnie balkonem dostępnym z poddasza. Posiada skromne ozdoby wywodzące się z drewnianej architektury rosyjskiej.

Fot. 5. Sokolniki, dworek myśliwski Scheiblerów z 1888 r. (fot. autor, 2015 r.)

3.3. Budynki o formie dworkowej, narodowej

Atmosfera panująca w Polsce na progu odzyskania niepodległości sprzyjała powstawaniu form swojskich, zwłaszcza po sukcesie działań Witkiewicza na przełomie wieków. Udało mu się stworzyć „styl narodowy” a do tego w drewnie - wprost idealny do wznoszenia budynków letniskowych.

Budynków w „stylu zakopiańskim” w okolicach Łodzi jednak w zasadzie nie ma, w nielicznych budynkach obecne są dalekie echa tego stylu jak charakterystyczne zdobienia szczytów czy wysokie dachy – nałożone na proste, symetryczne budynki.

„Styl dworkowy” w podłódzkich letniskach występuje często, pojawia się zarówno

pod postacią stosunkowo niewielkich, jak i większych, ale nadal symetrycznych budynków. Wraz z wzrostem zainteresowaniem wypoczynkiem letnim, budynki stają się coraz większe i prosty układ dwóch mieszkań dostępnych z osiowo położonej sieni przestaje wystarczać. Pojawia się typ budynku o „układzie hotelowym”. Każde mieszkanie w takim budynku, składające się zwykle z jednego pokoju i kuchni oraz werandy, posiada swoje niezależne wejście z zewnątrz. Klatka schodowa obsługuje tylko i wyłącznie mieszkania położone na piętrze. Budynki większe posiadają po dwie klatki schodowe. Pomieszczenia w poszczególnych mieszkaniach mają układ amfiladowy, brak jest korytarzy i przedsionków, gdyż w budynku użytkowanym tylko latem nie były one potrzebne. Powierzchnia przeznaczona na komunikację w budynku jest zwykle ograniczona do absolutnego minimum i jest to tylko klatka schodowa do mieszkań na piętrze. Pomieszczenia higieniczno – sanitarne zwykle znajdowały się w osobnych budynkach. Tylko nieliczne domy były wyposażone w wydzielone łazienki w mieszkaniach - zwykle były to niewielkie budynki o kilku większych mieszkaniach dla bogatszych letników; większe budynki przeznaczone dla bardziej masowych użytkowników nie miały indywidualnych łazienek.

Konstrukcja – mieszana sumikowo-łatkowa z węglami w narożach, werandy szkieletowe.

3.4. Budynki o formie modernistycznej

Podobnie jak w architekturze miejskiej, w latach 30. XX w. formy dworkowe ustępują miejsca formom modernistycznym, przy czym pojawiają się dwa odmienne ich typy. Pierwszym jest najczęściej niewielki budynek przeznaczony dla wypoczynku indywidualnego dla jednej rodziny o nieregularnej, niesymetrycznej bryle, drugim – duży budynek z większą liczbą mieszkań przeznaczonych na wynajem, w znacznej większości przypadków symetryczny.

Fot. 6. Las-Lućmierz (parcelacja 1930, zatwierdzona 1938). Jeden z sześciu identycznych domów zespołu letniskowego (fot. autor, 2015 r.)

Fot. 7. Grotniki, Willa „Poziomka” przy ul. Świerkowej (fot. autor, 2013 r.)

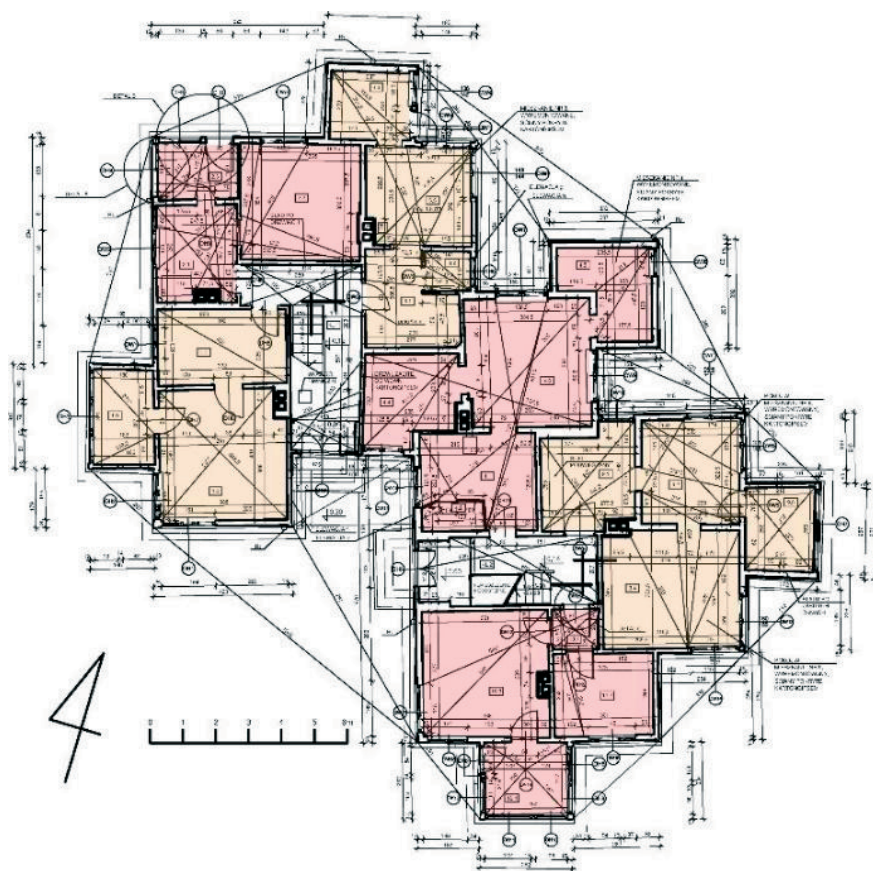
Pierwszy typ domu letniego jest najczęściej parterowy i rozwiązany w oparciu o nieregularny rzut. Posiada werandę, przez którą często wchodzi się do budynku. Dom posiada zwykle kilka pokoi, ten największy zwykle jest „przechodni”. Konstrukcja – mieszana sumikowo-łatkowa z węglami w narożach lub szkieletowa.

Drugi typ obejmuje domy większe, z mieszkaniami przeznaczonymi na wynajem i podobnie jak przy formach „dworkowych” – posiadają układ hotelowy.

Zwykle są dwukondygnacyjne, składają się z kilku – kilkunastu mieszkań opartych na układzie jednej lub kilku klatek schodowych. W niektórych budynkach pojawiają się galerie na piętrze – zaczerpnięte z propagowanych przez modernistów awangardowych

rozwiązań budynków mieszkaniowych. Mieszkania na parterze dosyć często dostępne są tylko z zewnątrz, korytarz i klatka schodowa obsługuje tylko pierwsze piętro. Ważnym elementem kompozycyjnym bryły budynku jest duża ilość werand tak sytuowanych, że budynek staje się „szklanym domem” z drewna. Dachy o niewielkich kątach nachylenia są rozwiązywane często ze spadkami w stronę podwórek lub są przesłaniane werandami, tak aby dom – w widoku z ulicy – nabierał prostopadłościenny, modernistyczny kształt. Niektóre budynki są otynkowane.

Pomimo swojej oryginalnej, awangardowej formy, konstrukcja tych budynków jest jak najbardziej tradycyjna – mieszana z węglami w narożach, wywodząca się z lokalnych wzorców budowlanych. Stosowano ją powszechnie przy budowie drewnianych domów wiejskich w okolicach Łodzi. Brak jest większych budynków o konstrukcji szkieletowej, co mogło być uwarunkowane umiejętnościami i wiedzą lokalnych cieśli, którzy te domy wykonywali.

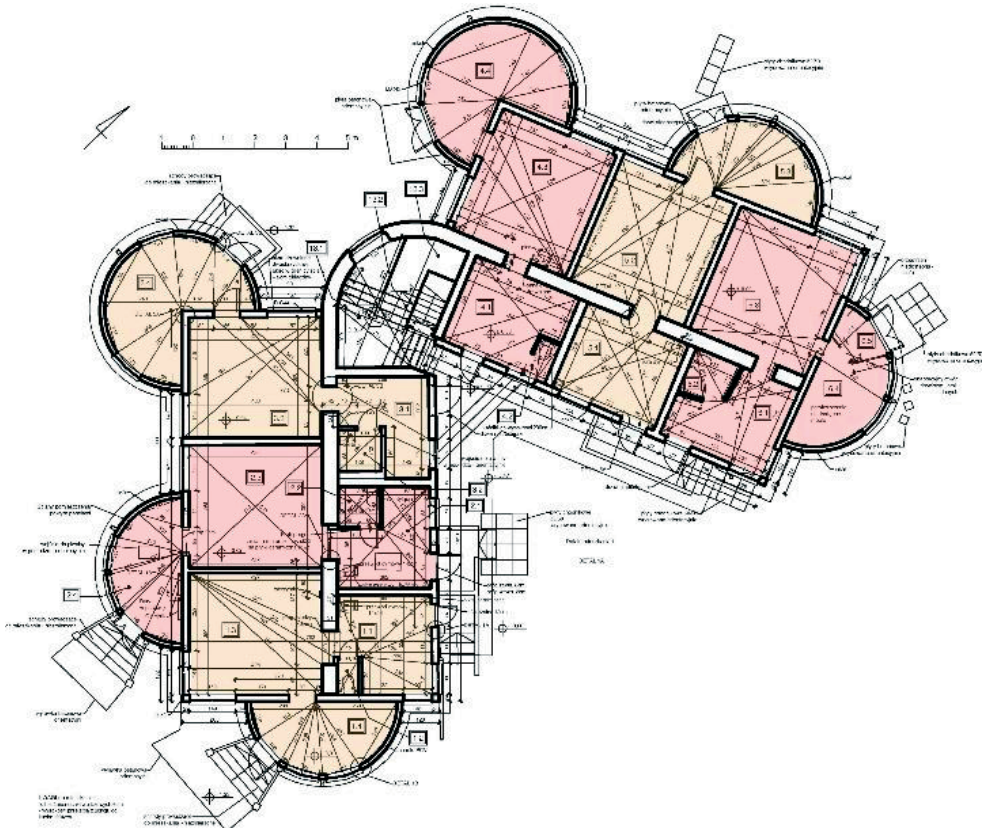

Rys. 1. Inwentaryzacja modernistycznego domu letniskowego z mieszkaniami przeznaczonymi pod wynajem przy ul. Jagiełły 10 w Kolumnie. Obok stoi drugi, bliźniaczo podobny budynek do zainwentaryzowanego, oraz dwa następne, nieco mniejsze - również o formach modernistycznych. Wszystkie należały pierwotnie do tego samego właściciela. Inwentaryzację wykonali studenci A. Frączzak, K. Gawron, A. Mażewska, M. Rogozińska, M. Szkatulska w Zakładzie Architektury Wsi i Podstaw Projektowania Bioklimatycznego Instytutu Architektury i Urbanistyki Politechniki Łódzkiej pod kierunkiem dr inż. arch. W. Witkowskiego, mgr inż. arch. W. Pardały we wrześniu 2014 r

Fot. 8., Fot. 9. Dom przy ul. Jagiello 10 (fot. autor, 2014 r.)

W trakcie inwentaryzacji czterech budynków w Kolumnie wykonanych przez studentów Instytutu Architektury i Urbanistyki Politechniki Łódzkiej w Zespole Architektury Wsi i Podstaw Projektowania Bioklimatycznego stwierdzono również, że jakość rozwiązań ciesielskich (np. więźb dachowych) nie jest najwyższa.

Rys. 2. Inwentaryzacja domu letniskowego z mieszkaniami przeznaczonymi pod wynajem przy ul. Wojska Polskiego (dawniej Warszawskiej) 14 w Kolumnie. Inwentaryzację wykonali studenci M. Bambercki, A. Łapa, M. Markiewicz, A. Rochala, M. Stelmasiak, K. Weirauch, A. Żuchlińska w Zakładzie Architektury Wsi i Podstaw Projektowania Bioklimatycznego Instytutu Architektury i Urbanistyki Politechniki Łódzkiej pod kierunkiem dr inż. arch. W. Witkowskiego, mgr inż. arch. W. Pardały we wrześniu 2014r.

Fot. 10. Dom przy ul. Wojska Polskiego 14 (fot. autor, 2014 r.).

3.5. Opis funkcjonowania budynków letniskowych

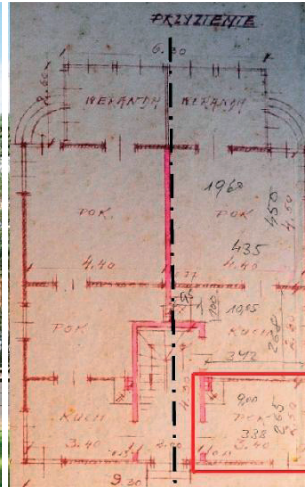
Pomimo faktu, że duża część budynków powstała w latach trzydziestych, już po ugruntowaniu się zasad modernizmu, to nie posiadały one strefowania funkcji.

Poszczególne mieszkania składały się zwykle z jednego, najczęściej przechodniego pokoju dziennego i kuchni. Mieszkania były małe, zwykle bez pomieszczeń sanitarnych, czasem wyposażone w kanalizację, z rzadka w wodociąg. Budynki nie były izolowane termicznie ani nie były wyposażone w piece (z wyjątkiem niewielkich trzonów kuchennych), gdyż miały być użytkowane tylko latem (sezon trwał od czerwca do października). W ówczesnej prasie pojawiają się ogłoszenia o pensjonatach czynnych cały rok, jednak najprawdopodobniej również nie były one dodatkowo izolowane termicznie. Domy z przeznaczeniem na wynajem dla ludności pochodzenia żydowskiego miały nieco inne rozplanowanie pomieszczeń od tych dla Polaków i Niemców. Prócz mieszkań (zwykle niewielkich, składających się z pokoju, kuchni i werandy i omówionych wyżej) pojawiają się małe pomieszczenia dla służby, również dla szabes-gojów¹⁹.

Służba przyjeżdżała razem z rodziną, na cały okres wypoczynku. Niektóre pensjonaty i domy letnie oferowały swoim gościom nieco więcej – zapewniały wycieczki, gry i zabawy dla dzieci czy wyżywienie. W przedwojennych ogłoszeniach można znaleźć anonse o „kuchni lekkiej i dietetycznej”, „wyżywieniu obfitym” „na maśle” oraz „kuchni rytualnej”. Pomieszczenie przeznaczone na kuchnię do przygotowywania posiłków dla gości mieściły się w osobnych budynkach, niezależnych od domów dla letników. Obecnie ich forma nie zdradza pierwotnego przeznaczenia - są mocno przekształcone, pełnią funkcję komórek czy garaży.

Budynki zwykle nie były wyposażone w pomieszczenia higieniczno-sanitarne, ale posiadały zlewy w każdym mieszkaniu. Sanitariaty i łazienki, tak jak kuchnie, znajdowały się w osobnych budynkach. Wodę czerpano ze studzien, ale niektóre domy posiadały też instalację wodociągową dostarczającą wodę ze zbiornika umieszczonego na poddaszu, uzupełnianego okresowo wodą za pomocą pompy elektrycznej.

¹⁹ Wywiad terenowy z p. Janem Stegińskim, Łask 2014.09.28, oraz na podstawie planu legalizacyjnego budynku przy ul. Łanowej (dawniej Łąkowej) 12 w Kolumnie, a także na podst. Inwentaryzacji budynku przy ul. Sejmowej 8 w Kolumnie wykonanej w lipcu 2014 r. przez studentów Instytutu Architektury i Urbanistyki Politechniki Łódzkiej w Zespole Architektury Wsi i Podstaw Projektowania Bioklimatycznego.

Fot. 11. Modernistyczny dom letni w Kolumnie, ul. Łanowa (dawniej Łąkowa) 11 (fot. autor, 2014 r.).

Rys. 3. Projekt legalizacyjny budynku przy ul. Łąkowej 11 w Kolumnie, 1937 r., z archiwum prywatnego J. Stegińskiego. Ramką zaznaczono pomieszczenie dla służby. zaznaczono pomieszczenie dla służby.

4. Historia zmiany funkcji budynków w stosunku do pierwotnej, letniskowej – ze szczególnym uwzględnieniem „miasta-lasu” Kolumna

Zmiana funkcji z letniskowej na mieszkalną nie pociągnęła żadnych przebudów ani prób adaptacji budynków dla nowych potrzeb. Jeśli były dokonywane jakieś zmiany – to tylko i wyłącznie z inicjatywy samych mieszkańców, polegały one najczęściej na samodzielnym wznoszeniu dobudówek, wstawianiu dodatkowych pieców czy likwidacji przeszkleń w werandach. Spowoduje to pojawienie się po kilkudziesięciu latach wielu problemów – zarówno konserwatorskich jak związanych z użytkowaniem budynków.

4.1. Okres okupacji hitlerowskiej

Pierwsza zmiana funkcji części budynków nastąpiła już po mniej niż dziesięciu latach od daty ich powstania. Zasiedlono je niemieckimi przesiedleńcami z Wołynia, a nawet z Besarabii. Podobnie postąpiono z domami letnimi w Rudzie Pabianickiej, gdzie osiedlono około setki niemieckich uchodźców w domach letnich należących przed wojną do Żydów bądź Polaków. W innym słynnym podłódzkim letniku – Mieście Ogrodzie Sokolniki – hitlerowcy kazali rozebrać blisko 200 drewnianych domów²⁰.

4.2. Okres powojenny

Koniec wojny nie przywrócił w całości pierwotnego, letniskowego charakteru Kolumny. Niemieccy i żydowscy letnicy już nie powrócili, ich miejsce – wraz ze zmianą granic państwowych – zajęli przesiedleńcy z utraconych ziem wschodnich, a także szukający dachu nad głową przybysze z innych miast. Pozostałe, większe budynki były nadal

²⁰ Jeremi Luniewski, Dzieje Sokolnik czyli wspomnienia mieszkańca, Łódź 2000.

użytkowane jako letniskowe, po zmianie ustroju częściej nazywanymi wczasowymi (FWP). Mniejsze domy również zostały zamieszkane na stałe.

4.3. Lata 70. XX w

Kolumnę włączono do granic administracyjnych odległego o 6 km Łasku. Decyzja ta nigdy nie zyskała przychylności mieszkańców i nadal jest postrzegana negatywnie, pomimo upływu ponad 40 lat. Odrębność administracyjną dawnego „miasta-lasu” można traktować jako unikatowe świadectwo dziejów – była to próba realizacji postulatów społecznych E. Howarda.

W tym okresie na domy mieszkalne zamieniano kolejne budynki letniskowe przemawiane wówczas przez miasto.

4.4. .Okres po zmianach ustrojowych z 1989 r

Fundusz Wczasów Pracowniczych upadł i kolejne domy - przejęte przez gminę - zostały zasiedlone stałymi lokatorami. Często pochodzili oni ze środowisk zagrożonych lub dotkniętych patologiami społecznymi, a sama gmina za bardzo nie dbała o utrzymanie budynków w należytym stanie. Część domów została zwrócona prywatnym właścicielom lub sprzedana, czasem ich dotychczasowym mieszkańcom. Nie przyniosło to jednak poprawy ich losów – wkrótce po sprzedaży kilka z nich zostało rozebranych. Tylko jednemu budynkowi właściciel próbował przywrócić funkcję pensjonatu letniego, jednak zainteresowanie nim jest nikłe.

5. Wartościowanie

Międzywojenna architektura letniskowa z drewna zasługuje na większą uwagę i dalsze badania nad nimi, gdyż jest oryginalnym świadectwem swoich czasów. Największą wartością podlódzkich domów letnich jest ich modernistyczna forma, zupełnie nie sugerująca materiału z którego je wykonano. Budynki te powstały w ramach zespołów urbanistyczno-architektonicznych, gdzie niemalże natychmiast aplikowano intelektualne założenia modernizmu dotyczące zarówno architektury, urbanistyki, formy, jak i higieny życia.

W omawianych budynkach drewnianych pojawiają się rozwiązania nieobecne nawet w murowanej architekturze miejskiej, a znane z prac wielkich architektów modernizmu - jak ogrody i plaże z piaskiem na dachach²¹; pojawia się charakterystyczny (głównie dla Kolumny, ale również dla Tuszyń-Lasu i Grotnik) typ „szklanego domu” z drewna o awangardowej, geometrycznej bryle.

6. Architektura letniskowa okolic Łodzi dzisiaj

6.1. Problemy konserwatorskie w adaptacji dawnych budynków letniskowych powstałych w okresie międzywojennym do obecnych potrzeb

6.1.1. Problemy funkcjonalne

Budynki nie zostały nigdy dostosowane do użytkowania całorocznego, nie były docieplane, nie zmieniano niewygodnego układu pomieszczeń wewnątrz; jeśli następowały jakieś zmiany – to tylko poprzez przebudowy dokonywane samodzielnie przez samych

²¹ np. pensjonat „Carlton” w Kolumnie. Głos Poranny, nr 150 (1933) s.11.

mieszkańców co generowało kolejne problemy. Najczęściej wznoszono dobudówki zniekształcające formę budynków i zaślepiano okna w werandach.

6.1.2. Problemy społeczne

– z nich wynika część problemów konserwatorskich. Jest to pierwszy problem jaki powinien zostać rozwiązany przy opracowywaniu programu rewitalizacji domów w Kolumnie. Obecni mieszkańcy domów tworzą zróżnicowaną, ale jednak zżyłą społeczność, lubią budynki w których mieszkają i doceniają atrakcyjność mieszkania w „mieście-lesie”. Utrzymanie jak największej liczby budynków z ich dotychczasowymi mieszkańcami jest jednym z ważniejszych, i bardzo często podnoszonym postulatem społeczności lokalnej. Studenci architektury, którzy brali udział w pomiarach w Kolumnie i poznali mieszkańców domów w trakcie wykonywania pomiarów – nie chcą brać udziału w działaniach, które będą wbrew woli mieszkańców. Sami mieszkańcy byli zaciekawieni pracą studentów i liczyli na jej efekty, mogące skutkować poprawą warunków życia.

6.1.3. Problemy ekonomiczne

– budynki są traktowane przez Urząd Miasta jako zło konieczne między innymi ze względu na niewielki budżet jakim dysponuje samorząd. Nie zostały jeszcze rozebrane tylko dlatego, że są nadal zamieszkane. W niektórych z nich są dokonywane bieżące remonty, jak wykonywanie nowych pokryć dachów czy malowanie elewacji. Efekty tych remontów ze względu na użycie jaskrawych kolorów – odbiegają od zasad ładu estetycznego. Z powodu ograniczonego budżetu samorządu – nie są to jednak prace zapewniające znaczną poprawę ich stanu technicznego, nie są podejmowane żadne prace odtwarzające stan pierwotny lub dostosowujące budynki do obecnych wymagań użytkowników. Na problemy ekonomiczne samorządu nakładają się problemy samych mieszkańców – nie są to ludzie bogaci, w dodatku czynsze w Kolumnie nie należą do niskich w stosunku do obecnego standardu domów.

6.2. Problemy techniczne i konserwatorskie – wyliczenie problemów natury architektonicznej, technicznej i konserwatorskiej:

- problemy konstrukcyjno-techniczne (naprawa lub wymiana elementów zniszczonych),
- problemy termiczne - dostosowanie budynków do zgodności z obecnymi normami,
- problemy związane z ogrzewania budynku i koniecznością zamiany indywidualnych piecy np. na niewielkie systemy scentralizowane,
- problem wprowadzenia zabezpieczeń przeciwpożarowych,
- przywrócenie pierwotnego wyglądu budynków i ich pierwotnej kolorystyki

6.3. Problemy urbanistyczne

Kolumna i Tuszyń-Las powstały jako unikalne zespoły zabudowy letniskowej, a obecnie są osiedlami podmiejskimi użytkowanymi całorocznie. Budowa nowych domów mieszkalnych, prócz podstawowego problemu dopasowania ich formy do otoczenia (zarówno historycznych budynków drewnianych jak i przyrody) generuje kolejne problemy natury urbanistycznej. Pozbawia dawne domy letnie ich pierwotnego kontekstu, powoduje wylesienie znacznych powierzchni, co jest widoczne zwłaszcza w Tuszynie-Lesie, nieco mniej w Kolumnie. Dawne „miasta-lasy” przestają być leśne i zamieniają się w podmiejskie osiedla. Ponadto, chęć budowy nowych, indywidualnych domów mieszkalnych powoduje pojawienie się wtórnych podziałów działek na coraz mniejsze (w rezultacie: intensywno-

niej zabudowane, z jeszcze mniejszym udziałem zieleni wysokiej), co dodatkowo zaciera pierwotną ideę „miasta-lasu”.

6.4. Propozycje wprowadzenia nowych funkcji lub zmiany istniejących:

Można się zastanawiać, czy przy obecnej sytuacji ekonomicznej (gdy dzięki tanim liniom lotniczym spadła cena wypoczynku w krajach o cieplejszym klimacie) jest uzasadnione trwać przy idei przywrócenia wszystkim budynkom ich pierwotnej funkcji letniskowej. Pojawiają się następujące postulaty funkcjonowania dawnych budynków letniskowych:

- opieka nad ludźmi starszymi, w związku ze zmianą struktury wiekowej społeczeństwa. Stowarzyszenie „Nasza Kolumna” wysuwa pomysł stworzenia w Kolumnie takiego programu, mógłby on wykorzystywać drewniane budynki należące do gminy;
- sprawą rewitalizacji budynków od strony technicznej chcą się zajmować studenci Koła Naukowego Studentów Architektury Politechniki Łódzkiej „IX Piętro” wraz z kołami naukowymi studentów budownictwa, gdy tylko ukończone zostaną ich inwentaryzacje.
- zarys programu ochrony dawnych budynków letniskowych będzie wkrótce tworzony w Zespole Projektowania Bioklimatycznego i Architektury Wsi w Instytucie Architektury i Urbanistyki Politechniki Łódzkiej.

7. Podsumowanie

Domy należące do gminy obecnie są traktowane jako „zło konieczne”. Nie zostały jeszcze rozebrane z powodu braku pieniędzy na budowę innych budynków mogących pomieścić ich dotychczasowych mieszkańców. W niektórych z nich są dokonywane bieżące remonty, jak wykonywanie nowych pokryć dachów czy malowanie elewacji, choć często – ze względu na używanie jaskrawych kolorów – odbiega od zasad ładu estetycznego. Nie są to jednak prace zapewniające znaczną poprawę ich stanu technicznego, nie są podejmowane żadne prace odtwarzające stan pierwotny lub dostosowujące budynki do obecnych wymagań użytkowników. Należy im się większa uwaga, gdyż w okolicach Łodzi w okresie międzywojennym pojawiły się oryginalne formy drewnianej architektury wypoczynkowej, czerpiące zarówno z tradycji lokalnych jak i z form pojawiającej się właśnie architektury modernistycznej.

Literatura

- 1 Lech J. *Tradycyjny dom chłopski i jego użytkowanie na obszarze środkowej Polski*, PWN 1979.
- 2 *Łask - dzieje miasta* pod red. Józefa Śmiałowskiego, Urząd Miejski w Łasku, Oddział Łódzki Polskiego Towarzystwa Historycznego, Łask 1998.
- 3 Poradowski R. *Łask, miasto nad Grabią*, Grako, Łódź 2006.
- 4 Stawiszyńska A. *Ruda Pabianicka - Echa przeszłości*, Oficyna Księży Młyn, Łódź 2009.
- 5 Czyżewski A. *Trzewia Lewiatana Miasta-ogrody i narodziny przedmieścia kulturalnego*, Państwowe Muzeum Etnograficzne w Warszawie, 2009.
- 6 Brzeziński K., Gramsz A. *Tuszyn – od królewskiej do hiperbazaru*, Grako, Łódź 2006.

Functional, social and technical aspects of wooden leisure architecture of Lodz surroundings

Wojciech Pardala

*PHD candidate at Institute of Architecture and Urban Planning, Faculty of Civil Engineering,
Architecture and Environmental Engineering, Lodz University of Technology, e-mail: woju@libero.it*

Abstract: Paper sums up different types of wooden leisure architecture of surroundings of Lodz, pointing at the most notable, emerging at the time of modernism, „glass house” made of wood. They emerged, in the mid-30s, as a fulfillment of a few garden-cities (conceived mostly as a leisure towns). Wooden houses, built in at least three different styles (local village-like, national and modern), became part of densely set-up complexes.

Leisure houses were used as intended, only for a few years, before the World War II. Their use has changed from leisure to all-year housing, lasting till now, causing many conservational, technical and social problems. Now, among the growing knowledge of their value to history of architecture and urbanism, some ideas how to renew them, appear. A few of them are proposed by the local society of Kolumna „forest-city”.

Keywords: architecture, garden-city, leisure, Lodz, modernism.